

МРНТИ -10.07.01

ҰЛТТЫҚ ИДЕЯ АЯСЫНДА ҰЛТТЫҚ ҚҰҚЫҚТЫҚ САНАНЫҢ ДАМУЫ

Жақыпбек Меруерт Әзімханқызы

Сулейман Демирель атындағы университет

Андатпа : Ұлттық идея (немесе Қазақстан жағдайындағы жалпыұлттық ауқымдағы идеялар кешені) мемлекеттің қалыптасуы, ұлттық өзін-дік сананың дамуы және ұлттық бірегейліктің орнығуы барысында бекиді. Ұлттық идея дүниетанымдық бағдардағы құндылықтар жүйесіне негізделеді. Құқықтық сананың негізгі мәні түсінігі және біздің қоғамда алатын орны. Заңдарды реформалау кезіндегі құқықтық сананың рөлі. Заңдарды қабылдау мен орындаудағы құқықтық сананың атқаратын жұмысы. Ұлттық құқықтық сананың даму барысында ұлттық идеяның пайда болуы, құқықтық идеологияның халық арасынан шығып даму. Ұлттық идея мен ұлттық құқықтық сананың тығыз байланысты болуы. Жеке адам болсын, қоғам болсын, олардың дұрыс құқықтық сананың дамуы кезендері, құқықты қабылдау дәрежесі. Мемлекеттік идеологияның құқықтық санаға әсер ету маңыздылығы, құқықтық идеологияның пайда болу және мемлекеттік идеологияның субъектілері.

Зерттеу жұмысының мақсаты: Ұлттық құқықтық сана мәселесіне назар аудару, сол арқылы ұлттық идеяны халық арасынан дамыту, ұлттық идея туралы концепция жасау және оны заңдастыру.

Кілт сөздер: Ұлттық идея, құқықтық сана, құқықтық идеология, мемлекеттік идеология, ұлттық құқықтық сана

Құқықтық сана қоғамдық сананың бөлігі болып табылады. Сонымен қатар, құқықтық сана қоғамдық санадан бөлек, өзінің құқықтық көзқарас жүйесін, идеясын, теориясын, бағасын, әлеуметтік топтардың сезімдерден және толық қоғамнан тұрады. Құқықтық сана абстракті және адамыз бола алмайды, құқықтық сана тек оны қолданатын нақты субъектілер арқылы ғана көрінеді.

Құқықтық сана - заңға қатысты көзқарас, идея, сезім, көңіл-күй тұтастығы. Құқықтық сана құқық ұғымы туралы, құқықты түсіну, заңның рөлі туралы пікірлер, қоғам өміріндегі құқықтық институттар,

оның басқа адамдарға деген жауапкершілігі, мемлекет пен қоғам туралы түсініктерді қамтиды.

Құқықтық реформаны жүзеге асыру үшін құқықтық сананы жетілдіру керек. Осыған байланысты, біз құқықтық сауаттылықты позитивті заңды түсінуді көрсететін қоғамдық сананың нысаны ретінде анықтауды және заңның маңызды заңды жағдайында құқықтық субъектілерін қосу процесін делдалдық деп санаймыз. Осыған байланысты, «дұрыс құқықтық сана» терминің қолданғанымыз қолайлы. Яғни, ол мемлекет пен заңды дамудың жаңа идеалдарына сай келетін және заңның жаңа қағидаларын қабылдау арқылы сипатталатын құқықтық сана. Құқықтық сана өз тарихымен, әлеуметтік және өзге де табиғаты бар көп деңгейлі білім болып табылады. Құқықтық сананы түсіну үшін, заңдылықтың субъектілік құрамның позициясынан хабардар болуын көрсететін деңгейлерін ескеру қажет. Құқықтық қызметтің көрсетілу тереңдігі тұрғысынан әдетте құқықтық сананың үш деңгейі бар: күнделікті, ғылыми және кәсіби.

Күнделікті құқықтық сана - қоғам мүшелерінің көпшілігіне тән, әдеттегі заң негізінде тарихи қалыптасады және шын мәнінде азаматтардың құқықтық реттеу саласындағы перспективалық өмірінің негізінде. Көбінесе, ол нақты саяси, құқықтық, тұрмыс жағдайлары мен жеке тәжірибесі мен заңгерлік білімінің әсерінен қалыптасады.

Ғылыми құқықтық сана - әдеттегіден өзгеше, заңдар, теориялар, мектептер және әлеуметтік-құқықтық шындықтар туралы заңдар мен құқық саласындағы арнайы зерттеулер түрінде терең құқықтық заңдылықтар негізінде қалыптасады.

Кәсіби құқықтық сана - бұл барлық заңгердердің заңды сана емес, белгілі бір салада жұмыс істейтін заңгерлер, тиісінше құқықтық қатынастардың түрлі салалары (мысалы, экономикалық, азаматтық құқық, қылмыстық құқық).

Ұлттық құқықтық сана – бұл заңмен және онымен байланыст құбылыстарды көрсететін әлеуметтік сананың бір түрі. Ұлттық құқықтық сана тек қана қолданыстағы заңға ғана емес, сонымен бірге тарихқа және басқа да қоғамдардың құқық салдарында көрініс табады. Бұл идеялар, құқық туралы идеялар – нақты және барлық жағдайлар туралы.

Құқықтық сананың заң қабылдау ерекшеліктер тұрғысынан оны екі негізгі деңгейлерін атап өту керек. Олар – құқықтық психология және құқықтық идеология. Құқықтық психология – бұл сезім, эмоци негізінде

құқықты қабылдау. Бұндай құқықты қабылдауға әлеуметтік топтар, қоғам, әдет, салт-дәстүр әсе етеді. Құқықтық құбылыстарға қандайда бір ұсыныс немесе еліктеу арқылы құқықтық сананың пайда болуы. Бұл әртүрлі әлеуметтік топтарда жиі өзгеріп, заңды құбылыстарға тәуелді болып келеді. Құқықтық идеология – құқықтық шарт пен санаттарға жүйеленген, теориялық түсіну. Бұл құқықтық деңгейдегі ең жоғары деңгей.

Ұлттық құқықтық сана деңгейі заң шығарушылардың құқықтық сапасында көрініс табады. Ұлттық құқықтық сананың алдында тек адамның құқықтық құбылыстарды түсіндіріп қоймай, олардың рухани құндылықтарын дамыта отырып жұмыс жасау. Себебі, әрбір мемлекет қоғамның құндылықтарын, мақсаттарына сәйкес, ұлттық құқықтық сананы дамытуға тырысады, себебі, ұлттық құқықтық сана мемлекеттің құқықтық санасына негізделе отырып, заң шығару мен ұлттық идеяны дамытудың бірден бір негізі. Мемлекеттің құқықтық идеологиясы құқықтық сананың құрамдас бөлігі ретінде қарастырылады. Дәстүрлі идеология - идея, көзқарас, теория, белгілі бір әлеуметтік құбылыс туралы объективті, объективті жүйе ретінде түсініледі. Бүгінде идеологиялық негіздеусіз қоғамдағы терең өзгерістердің мүмкін еместігін дәлелдеудің қажеті жоқ. Әлеуметтік ғылымның идеологиялық үдерістегі рөлін атап өту керек. Ғылым идеологияның іргетасын құруға қатысады, соның ішінде, жаңа тілді енгізу арқылы әлем бейнесін өзгерту. Ғылыми негіздеме жолымен өтетін идеялар бағдарламасы, саяси актілерде және басқа да құжаттарда көрсетілген белгілі бір нысанға қойылады. Құқықтық ғылымның айрықша маңызы бар, өйткені оның ішіндегі дамуы заңды және басқа нормативтік актілерде көрініс табады. Қазіргі

кезде, құқықтық және саяси ғылымдар әдебиетінде мемлекеттік идеология туралы айтуға бола ма деген мәселе қарастырылып жатыр. Ал пікірлер бір-біріне мүлдем қарама-қайшы : мемлекеттік идеологияның толықтай танылуы немесе оны одан толықтай бас тарту. Мемлекеттің идеологиясы - мемлекет мойындаған, мемлекет тарапынан қолдау көрсететін, басымдық ретінде қарастырылатын идеология, ол үшін белгілі материалдық шығындар бөлінеді. Мемлекеттік идеология заманауи мемлекеттің табиғаты мен мәніне қайшы келетін жағдайларды қоспағанда, әртүрлі идеологиялардың жақындастырылуын көрсете алады. Мемлекеттік идеология саяси және идеологиялық әртүрліліктің болуы

негізінде қалыптасады, оны әртүрлі субъектілер жасайды және бұл оның ерекшеліктерінің бірі. Мемлекеттік идеологияға қатысатын субъектілер идеологиялық қызметтің табыстылығына сене алады, егер олар Қазақстанның ұйымдастыру және қызметінің негізі болып табылатын қағидаттар, идеялар шеңберінде жұмыс істей алса. Негізгі идея - халықаралық аренада демократия мен еркіндіктің қағидаларын бекітетін тәуелсіз ұлттық мемлекет идеясы. Бұл идея ұлттық тәуелсіздік пен елдің идеологиялық қауіпсіздігін күшейту, егемендікті нығайту, қазақ халқының рухани мәдениетін (оның ішінде құқықтық мәдениетті) унитарлық мемлекет аясында басқа этнос мәдениеттерімен диалогында сақтауда жүзеге асырылады.

Құқықтық идеология - бұл заңға сүйенген заңды идеялар, теория. құқықтық шындықты тұжырымдайтын, жүйелі түрде көрсетіп, бағалайтын пікірлер. Мемлекеттік идеология - бұл белгілі бір институттар арқылы мемлекет тарапынан қолдау тапқан идеялар жүйесі. Мемлекет заңнаманы қалыптастыруда белгілі бір заңдар мен басқа актілер арқылы белгілі бір идеологияны жүзеге асырады. Демократиялық қоғамда, мемлекет тарапынан қолдау көрсетілетін, құқықтық идеология мемлекеттік-құқықтық нысанда болуы мүмкін. Мемлекеттік құқықтық идеология - бұл қоғамның өмір сүруінің ең маңызды қағидалары туралы қоғамның әлеуметтік келісімшарты, бұл қоғам мүшелерінің назарын аударатын «ойын ережелері» болып табылады, олар әр түрлі әлеуметтік мүдделердің арасында түрлі әлеуметтік топтар арасында ымыраға келуді білдіретін нормалар, идеалдар, ұғымдар болып табылатын қатынастар. Идеология аясынан және идеология арқылы бәрінен бұрын әлеуметтік топтар мен таптардың, халықтар мен мемлекеттердің және әлемдік бірлестіктердің мұқтаждықтары мен мүдделері көрініс табады. Ғылыми әдебиеттерде заманауи мемлекеттік-құқықтық идеологияның қандау болуы керек деген мәселе жиі талқыланады. Біз заңдық мазмұнға талпынған әрбір мемлекет жалпыға ортақ қағидаттарға, халықаралық стандарттарға және басқа адамдардың қоғамның нысандарын көшірмеуіміз қажет. Барлық уақыттар мен халықтар үшін ең жақсы бола алатын бірыңғай мемлекеттік нысан жоқ және болуы мүмкін емес. Сондықтан ешбір ел егеменді мемлекеттерге қандай да бір саяси нысандарды енгізбеуі керек. Кез келген мемлекет қоғамның интеграциясы мен мақсаттылығын қамтамасыз ететін идеологиялық функцияны жүзеге асырады. қазіргі

заманғы мемлекет идеологиясыз, ұзақ мерзімді іс-қимыл стратегиясын анықтайтын саяси идеялар, мақсаттар мен идеалдарсыз жүзеге асыра алмайды. Қазірге кезде Қазақстанда мемлекеттік идеология, идея, ұлттық идея болғанымен, мемлекеттің ішінде соны заңдастыратын құжаттар жоқ. Қандай да бір концепция немес парламент қабылдаған құжат болатын болса, ұлттық идея шараларын дамыту, оны іске асыру мүмкіншіліктері дами түсетін еді. Себебі, оны растайтын құжат болмайынша, оны орындау екінші орынға түсіп қалып отыр. Біз сол құжат арқылы, идеологияны пайдаланып, адамдарды мәжбүрлей отырып, қоғамның құқықтық санасын дамытамыз. Мемлекетте ұлттық идея бар, бірақ оны іске асырып, қолдану үшін біздің қоғам қазіргі кезде қандай да бір концепцияға қажеттілігіміз бар.

Мемлекеттік идеология тұжырымдамасы ұлттық идея тұжырымдамасы тығыз байланысты. Қазақстан Республикасының егеменді оң демократиялық мемлекет ретінде қалыптасуы заң ғылымына ерекше жауапкершілік жүктейді. Заң ғылымында мемлекеттің идеологиясы мен ұлттық идея сияқты ұғымдар айқын анықталуы керек. Барлық мемлекеттің ең басты құндылығы ол – тарих. Тарих арқылы ұлттық идея, ұлттық идеологияда дамып жатыр. Ғасырлар өте келе, қоғамның рухани тереңдігін сақтаған тарих арқылы, біз ұлттық идеологияны құраймыз, ал ол арқылы ұлттық идея туындайды. Ұлттық идея – бұл халықтың нақты мақсаттарымен олардың алдыа қойған жетістіктеріне жету жолдарының адам санасында бейнелейтін түсінік. Ол халықтың мүддесін, тарихын көрсетеді. Ұлттық идея, аты атап тұрғандай, әр мемлекеттің ерекшеліктеріне және мәдениетіне сүйене отырып жасалуы мүмкін. Қоғамның дамуы, құқықтық сананың өсуі, мәдениет пен ұлттық рухани санасының дамыған жерде, халықтың ары қарай дамуына мүмкіндік туатын халықтың нақты түсінуі, ұлттық идеяның қалыптасуы мен дамуы осы жерде көрініс табады. Ұлттық идеяның бірінші компоненті - ұлтқа жаһандану дәуірінде сақтап қалуға мүмкіндік беретін мәдени дәстүрді сақтау. Ұлттық идеяның екінші компоненті кең ауқымды міндеттерді қабылдауға дайын, содан кейін оның жеке басын ескере отырып, глобализацияны қабылдау болып табылады. Ұлттық идея мағынасын ашқанда, тек жеке адамның немесе тек ұлттың мүддесін ғана көрсетіп қоймай, қоғам мен мемлекеттің мүддесі деп түсіну керек.

Ұлттық идеяны қалыптастыру алдында, мемлекеттегі халықтың тұрмыс-тіршілігі ерікті болып, халық бейбіт өмір

сүруі қажет. Қоғамның дамуы, мәдениет пен ұлттық рухани санасының дамыған жерде, халықтың ары қарай дамуына мүмкіндің туатынын халықтың нақты түсінуі. Ұлттық идеясының қалыптасуы мен дамуы осы жерде көрініс табады. Ұлттық идеяны қалыптастыру негізі ол өзгерту, саяси мәдениетті дамыту болып табылады. Халық арасында отанға деген патриотизмді ояту, қоғамдық бірлестіктер мен халық арасында өз алдыларына нақты мақсат таңдай отырып оны қалыптастыру. Ұлттық идея халықтың ішінен шыққан ойды негіздеп, мемлекет алдына қойған мақсатына, қоғамның даму сатыларына, әлеуметтік-экономикалық жағдайына, дамыған мемлекеттер қатарына қосылу жолдарын көрсететін концепция болуы тиіс. Сонымен қатар, ұлттық идея ол тарихпен ұштасып, мәдениетпен басқа да құндылықтарды қамтуы тиіс.

Қазіргі өтпелі кезеңде Қазақстан Республикасының алдында тұрған мүдде-мақсаттар өте көп. Солардың бірі — халқымыздың құқықтық сауаттылығын көтеру, оның негізгі бағыттары:

- елімізде құқықтық тәрбие жұмысын жақсарту. Бәрі іске қоғам болып кірісу;
- тәрбие жұмысын барлық бағытта жандандыруға көңіл бөлу; инабаттылық, парасаттылық, патриоттық, тәртіпшілік, еңбекшілдік, діни т.б. бағыттарда;
- халықтың рухани сана-сезімін, білімін жақсарту;
- мемлекеттің заң шығару, құқықтық нормаларды орындау жұмысын жақсарту;
- мемлекет аппараттарындағы қызметкерлердің мамандық сапасын көтеру;
- заңдылыққа, құқықтық тәртіпке қатаң бақылау жүргізу

Осы көрсетілген бағыттар арқылы құқықтық тәрбиені жақсарту тек аппараттың ғана жұмысы емес. Бұл күрделі және өте өзекті іске қоғамдағы барлық бірлестіктер, одақтар, ұжымдар, саяси ағымдар мен ұйымдар белсенді түрде қатысулары керек.

Құқықтық сана-сезімнің негізгі функциялары: бірінші — халықтың құқықтық білімін арттыру; екінші — сана-сезімді дұрыс дамыту үшін тәжірибелік жұмысты жақсарту; үшінші — қоғамдағы қатынастарды реттеуді, басқаруды жақсарту үшін адамдардың сана-сезімін көтеру. Құқықтық сана- сезім — нормативтік актілердің негізгі, қоғамдағы

қатынастарды дұрыс реттеуші, басқарушы күш. Ол құқықтық нормалардың дұрыс дамуына, дұрыс орындалуына және оның болашағын дұрыс болжауға өте зор әсер етеді.

Құқықтық идеологияны қалыптастыруға қоғамдағы барлық саяси, әлеуметтік күштер, ұйымдар бәрі бірігіп, үлес қосуы қажет. Әрбір одақ әр жаққа тартса, қоғамда тұрақты бірлік те, сапалы құқықтық идеология да болмайды. Мұндай қоғамның болашағы жоқ деуге болады. Құқықтық идеологияны қалыптастыру жұмысы жариялы, ашық, демократиялық түрде жүргізіліп, барлық халықты, олардың құрған ұйымдарын қатыстыруға толық мүмкіншілік беру қажет. Құқықтық идеологияны қалыптастыру процесінде халықтың көпшілігінің мүддесін іс жүзінде асырамыз деп, азшылықтың, жеке адамдардың мақсатына нұқсан келтірілмеуі қажет. Өйткені демократиялық қоғамда жеке адамдардың бостандығы мен құқықтарына шектеу жасауға қатаң тыйым салу қажет. Құқықтық идеологияның алдындағы сан қырлы мүдде-мақсаттың ең күрделісі, ең маңыздысы — қоғамның саяси-экономикалық және Қазақстанның тәуелсіздігін, қорғанысын күшейту. Міне, осы мәселелерге мемлекет, халық, барлық ұйымдар, бірлестіктер, ұжымдар, саяси партиялар бірігіп іс- әрекет жасаулары өте қажет. Мемлекетіміздің тәуелсіздігі мен егемендігі күшеймей, басқа жақсылықтарды күту, болады ғой деп сену — жай қиял. Құқықтық сана қоғамдық сананың жеке бір саласы болып табылады. Ол құқықтық болмысты заң білімдері, құқықты бағалау және оны жүзеге асыру практикасы, құқықтық мақсаттар, құндылық бағдары түрінде бейнелейді. Осы аталған бес бейне (заң білімдері; құқықты бағалау және оны жүзеге асыру практикасы; құқықтық мақсаттар; құндылық бағдары (әрине бұлар құқықтық сананы бейнелейтіндер) заңдық мәні бар жағдайлар туындағанда адамдардың жүріс-тұрыстарын реттейді.

Құқықтық сана деңгейін көтеру үшін адамдардың санасы мен мінез-құлқына нысаналы идеологиялық ықпал жасаудың, азаматарға құқықтық тәрбие берудің де маңызы аз емес. Топтық құқықтық сана тиісті әлеуметтік топтар мен оларға кіретін жеке адамдардың ерекшеліктерімен анықталады. Құқықтық құндылықтар әрбір топта бірдей танылмайды. Олардың ішінде топтық құқықтық сана заңдылық пен әділеттік идеяларын мүлде құрметтемейтіндерінде топтық құқықтық сананың әлеуметсізденуі, қоғамда бар құқықтық идеологиядан шеттеу, құқықтық нигилизмнің ескі түрін консервациялау, тіпті

криминогендік жағдайлардың қалыптасуы мүмкін. Қоғамдық құқықтық сана құқыққа және құқықтық өмір шындығының жалпы қоғамда қалыптасқан құбылыстарына көзқарасты бейнелейді. Қоғамдық құқықтық санада қоғамда жеке адамның бостандығына және жеке меншікке ешкімнің тиіспеушілігіне кепілдік бере алатын теңдесі жоқ әлеуметтік құндылық ретінде құқық түсінігі орнығады. Құқық болмайынша, оның екеуі де жоқ. Заңдардағы барлық уақытта дер кезінде жаңартыла бермейтін жаңсақтықтар мен жетілмегендіктің қоғамдық құқықтық санадағы құқық бейнесінің көрінуіне теріс әсер етеді. Тыйым салушы нормалар мен қызметтік көзқарастың басым болуы оған бүлдірушілік ықпал етеді. Соның салдарынан қоғамдық құқықтық санада құқықтың мәнін қажеттіліктің пен әділеттіктің шоғырланған көрінісі ретінде емес, қайта күштеу ретінде қабылдау мен түсіну сақталып келеді. Сондықтан да құқық нормаларын сақтауға азаматтан гөрі, мемлекет көбірек мүдделі деген пікір таралып кеткен.

Құқықтық мемлекеттің негізгі атқаратын қызметі қоғамдық өмірдің барлық салаларын заң, әділетті құқық нормасымен ретке келтіру, басқару, қызмет көрсету салаларында заң талаптарын басты басшылыққа ала отырып, адам, қоғам, мемлекет мүддесіне адал қызмет атқару болып табылады. Өйткені, құқықтық норма – әділет жолы, адам, қоғам, мемлекет мүддесінің үйлестірушісі, заңдылық пен демократияның даму негізі. Қазақстанның өркендеуі, гүлденуі, дүниежүзінде алдыңғы қатарлы мемлекет санатында көрінуі үшін құқықтық сауаттылықты, тәрбиені, сананы жетілдіру қажеттілігіне басты назар аударылғаны баршаға аян. Өйткені, еліміздің әрбір азаматы өз құқығын, бостандықтарын, міндеттерін білуі тиіс, әрбір азамат құқық нормаларын, заңдылық талаптарын берік ұстануы керек. Сонда ғана мемлекетіміз саяси, экономикалық, әлеуметтік тұрғыдан дамып, тәртіп нығаяды. Құқықтық сана, құқықтық мәдениет және құқықтық тәрбие әрбір азаматтың қалыптасуының, өсіп-жетілуінің басты қағидасына айналуы тиіс.

Құқықтық сана-сезімнің басты мақсаты – адам, азамат, қоғам мүддесіне сәйкес келетін, олардың мүдделерін қанағаттандыратын құқықтық нормаларды ортақ игілік үшін қабылдау қажеттілігінің негізгі бастамашысы болып табылатындығында.

1.А. Сейдімбек, Х. Әбдіжнов, Қ. Салғарұлы. Ұлттық идея : тарихы мен болашағы, 102-107б,36-45б.

2.Бағланов Тажен Сатвалдиевич. Правосознание в условиях формирования правового государства (диссертация канди.юридических наук), 35-59 б

3.Еликбаев Н. Некоторые аспекты правосознания и правовой культуры в новых условиях 36-59б

Развитие национального правосознания в национальной идее

Аннотация: Национальная идея (или комплекс национальных идей в контексте Казахстана) основана на формировании государства, развитии национального самосознания и установлении национальной идентичности. Национальная идея основана на системе ценностей, основанной на идеологической ориентации. Основная концепция правосознания - это место и место в нашем обществе. Роль правосознания в реформировании законов. Правовое сознание принятия и реализации законов. Возникновение национальной идеи в развитии национального правосознания, развитие правовой идеологии у населения. Тесная интеграция национальной идеи и национального правосознания. Индивиды или общества, их этапы развития правового правосознания, степень принятия прав. Важность влияния государственной идеологии на правосознание, появление правовой идеологии и субъектов государственной идеологии.

Ключевые слова: национальная идея, правосознание, правовая идеология, государственная идеология, национальное правосознание

National categories development in national ideas

Annotation: The national idea (or a complex of national ideas in the context of Kazakhstan) is based on the formation of the state, the development of national self-consciousness and the establishment of national identity. The national idea is based on a system of values based on ideological orientation. The main concept of the legal consciousness is the place and place in our society. Role of consciousness in reforming laws. The work of legal consciousness in the adoption and implementation of laws. The emergence of a national idea in the development of national legal consciousness, the development of the legal